

Programtervező informatikus BSc, B szakirány

Valószínűesszámitás és statisztika gyakorlat

1. (1-2 hét) Valószínűségek kiszámítása; feltételes valószínűség és Bayes-tétel

Elmélet

Definíció (Ismétlés nélküli permutáció). n (különböző) elem összes lehetséges sorrendje.

$$n!.$$

Definíció (Ismétléses permutáció). n elem összes lehetséges sorrendje, ha ezek közül $k_1, \dots, k_r$ darab megegyezik.

$$\frac{n!}{k_1! \cdots k_r!} = \binom{n}{k_1, \dots, k_r}.$$

Definíció (Ismétlés nélküli kombináció). n (különböző) elemből k darabot kiveszünk, a kihúzás sorrendje nem számít (nem számozottak, címkézettek az elemek), nincs visszatevés.

$$\binom{n}{k} = \frac{n!}{k! \cdot (n-k)!}.$$

Definíció (Ismétléses kombináció). n (különböző) elemből k darabot kiveszünk, a kihúzás sorrendje nem számít (nem számozottak, címkézettek az elemek), van visszatevés.

$$\binom{n+k-1}{k}.$$

Definíció (Ismétlés nélküli variáció). n (különböző) elemből k darabot kiveszünk, a kihúzás sorrendje számít (számozottak, címkézettek az elemek), nincs visszatevés.

$$\frac{n!}{(n-k)!}.$$

Definíció (Ismétléses variáció). n (különböző) elemből k darabot kiveszünk, a kihúzás sorrendje számít (számozottak, címkézettek az elemek), van visszatevés.

$$n^k.$$

Definíció (Feltételes valószínűség).

Ha B bekövetkezett, mi a valószínűsége, hogy A bekövetkezik? $P(A|B) = \frac{P(A \cap B)}{P(B)}, \quad \text{ha } P(B) \neq 0$

Definíció (Teljes eseményrendszer).

$B_1, B_2, \dots$ események teljes eseményrendszert alkotnak, ha **1)** $B_i \cap B_j = \emptyset \quad \forall i \neq j$ -re **2)** $\bigcup_{i=1}^{\infty} B_i = \Omega$

Teljes valószínűség tétele:

Legyen $B_1, B_2, \dots$ teljes eseményrendszer, A tetszőleges esemény, $P(B_j) > 0$ minden j -re. Ekkor

$$P(A) = \sum_{j=1}^{\infty} P(A|B_j)P(B_j).$$

Bayes-tétel:

Legyen $B_1, \dots, B_n, \dots$ teljes eseményrendszer, A tetszőleges esemény, $P(B_j) > 0$ minden j -re. Ekkor

$$P(B_k|A) = \frac{P(A|B_k)P(B_k)}{\sum_{j=1}^{\infty} P(A|B_j)P(B_j)}.$$

Definíció (Események függetlensége).

A és B események függetlenek, ha

$P(A \cap B) = P(A) \cdot P(B)$ (A esemény bekövetkezése nem befolyásolja B esemény bekövetkezését, és fordítva).

Feladatok

1.1. Feladat. Hányféleképpen lehet 8 bástyát letenni egy sakktáblára, hogy ne üssék egymást?

1.2. Feladat. Mi a valószínűsége, hogy egy véletlenszerűen kiválasztott 6 jegyű szám jegyei mind különbözőek?

1.3. Feladat. Ha egy magyarkártya-csomagból (32 lap: piros, zöld, makk, tök) visszatevéssel húzunk három lapot, akkor mi annak a valószínűsége, hogy

a) pontosan egy piros színű lapot húztunk?

b) legalább egy piros színű lapot húztunk?

1.4. Feladat. Egy zsákban 10 pár cipő van. 4 db-ot kiválasztva, mi a valószínűsége, hogy van közöttük pár, ha

a) egyformák a párok?

b) különbözőek a párok?

1.5. Feladat. $\star$ n dobozba véletlenszerűen helyezünk el n golyót úgy, hogy bármennyi golyó kerülhet az egyes dobozokba.

a) Mi a valószínűsége, hogy minden dobozba kerül golyó?

b) Annak mi a valószínűsége, hogy pontosan egy doboz marad üresen?

1.6. Feladat. Egy boltban 10 látszólag egyforma számítógép közül 3 felújított, a többi új. Mi a valószínűsége, hogy ha veszünk 5 gépet a laborba, akkor pontosan 2 felújított lesz közöttük?

1.7. Feladat. Ha a 6 karakteres jelszavunkat véletlenszerűen választjuk a 10 számjegy és a 26 karakter közül, akkor mi a valószínűsége, hogy pontosan 3 szám lesz benne?

1.8. Feladat. Az ötöslottónál adjuk meg annak a valószínűségét, hogy egy szelvénnel játszva ötöslátogatunk lesz, illetve hogy legalább négyesünk lesz. Mi a valószínűsége, hogy minden kihúzott szám páros? (Hogy viszonylik ez a visszatevéses esethez?)

1.9. Feladat. Mennyi a valószínűsége, hogy két kockadobásnál mind a két dobás 6-os, feltéve, hogy tudjuk, hogy legalább az egyik dobás 6-os?

1.10. Feladat. 41 millió ötöslottó-szelvényt töltenek ki egymástól függetlenül. Mennyi a valószínűsége, hogy lesz legalább egy 5-ös találat?

1.11. Feladat. 100 érme közül az egyik hamis (ennek mindkét oldalán fej található). Egy érmét véletlenszerűen kiválasztva és azzal 10-szer dobva, 10 fejet kaptunk. Ezen feltétellel mi a valószínűsége, hogy a hamis érmevel dobtunk?

1.12. Feladat. Egy diák a vizsgán p valószínűséggel tudja a helyes választ. Amennyiben nem tudja, akkor tippel (az esélye, hogy eltalálja a helyes választ, ekkor $\frac{1}{3}$). Ha helyesen válaszolt, mennyi a valószínűsége, hogy tudta a helyes választ?

1.13. Feladat. Egy számítógépes program két független részből áll. Az egyikben 0, 2, a másikban 0, 3 a hiba valószínűsége. Ha a program hibát jelez, akkor mi a valószínűsége, hogy mindkét rész hibás?

1.14. Feladat. Egy számítógép processzorát 3 üzemben készítik. 20% eséllyel az elsőben, 30% eséllyel a másodikban és 50% eséllyel a harmadikban. A garanciális hibák valószínűsége az egyes üzemekben rendre 10%, 4%, illetve 1%. Ha a gépünk processzora elromlott, akkor mi a valószínűsége, hogy az első üzemben készült?

2. (3-4 hét) Valószínűségi változó, diszkrét eloszlások

Elmélet

Definíció (X valószínűségi változó eloszlásfüggvénye). $F_X(x) = P(X < x)$.

Az eloszlásfüggvény tulajdonságai:

$$0 \leq F_X(x) \leq 1;$$

monoton növekvő;

balról folytonos;

$$\lim_{x \rightarrow -\infty} F(x) = 0, \quad \lim_{x \rightarrow \infty} F(x) = 1.$$

Állítás Tetszőleges X valószínűségi változó esetén $P(a \leq X < b) = F(b) - F(a)$; $P(a < X \leq b) = F(b) - F(a)$.

Diszkrét eloszlások:

Definíció (Diszkrét valószínűségi változó). Értékkészlete legfeljebb megszámlálhatóan végtelen, azaz $\{x_1, \dots, x_n, \dots\}$ elemekből áll. Eloszlása: $p_i := P(X = x_i) = P(\omega : X(\omega) = x_i)$

Definíció (Diszkrét valószínűségi változó várható értéke). Jelölése: EX .

Legyen X diszkrét valószínűségi változó, amely az $x_1, x_2, \dots$ értékeket veszi fel, $p_1, p_2, \dots$ valószínűségekkel, ekkor

$$EX = \sum_{k=1}^{\infty} x_k p_k, \text{ ha a végtelen összeg abszolút konvergens.}$$

Definíció (X szórásnégyzete). $D^2 X = E[(X - EX)]^2 = EX^2 - E^2 X$

Definíció (X szórása). $DX = \sqrt{D^2 X}$

Nevezetes diszkrét eloszlások:

Név (paraméterek)	Értékek (k)	$P(X = k)$	EX	$D^2 X$
Indikátor (p) (= Binomiális ($1, p$))	0, 1	$p^k(1-p)^{1-k}$	p	$p(1-p)$
Binomiális (n, p)	0, 1, ..., n	$\binom{n}{k} p^k (1-p)^{n-k}$	np	$np(1-p)$
Poisson (λ)	0, 1, ...	$\frac{\lambda^k}{k!} e^{-\lambda}$	λ	λ
Geometriai vagy Pascal (p) (= Negatív binomiális ($1, p$))	1, 2, ...	$p(1-p)^{k-1}$	$\frac{1}{p}$	$\frac{1-p}{p^2}$
Negatív binomiális (n, p)	$n, n+1, \dots$	$\binom{k-1}{n-1} p^n (1-p)^{k-n}$	$\frac{n}{p}$	$\frac{n(1-p)}{p^2}$
Hipergeometriai (N, M, n)	0, 1, ..., n	$\frac{\binom{M}{k} \binom{N-M}{n-k}}{\binom{N}{n}}$	$n \frac{M}{N}$	$n \frac{M}{N} \left(1 - \frac{M}{N}\right) \left(1 - \frac{n-1}{N-1}\right)$

Feladatok

2.1. Feladat. Adjuk meg annak a valószínűségi változónak az eloszlását, ami egy hatgyermekes családban a fiúk számát adja meg. (Tegyük fel, hogy mindig $\frac{1}{2}$ - $\frac{1}{2}$ a fiúk, ill. a lányok születési valószínűsége.)

2.2. Feladat. Tegyük fel, hogy az új internet-előfizetők véletlenszerűen választott 20%-a speciális kedvezményt kap. Mi a valószínűsége, hogy 10 ismerősünk közül, akik most fizettek elő, legalább négyen részesülnek a kedvezményben?

2.3. Feladat. Egy tétel áru 1% selejtet tartalmaz. Hány darabot kell találmra kivennünk és megvizsgálnunk, hogy a megvizsgált darabok között legalább 0,95 valószínűséggel selejtes is legyen, ha az egyes kiválasztott darabokat vizsgálatuk után visszatesszük?

2.4. Feladat. Dobjunk egy kockával annyiszor, ahány fejet dobtunk két szabályos érmével. Jelölje X a kapott számok összegét. Adjuk meg X eloszlását!

2.5. Feladat. Jelölje X az ötös lottón kihúzott lottószámok legkisebbikét. Adjuk meg X eloszlását!

2.6. Feladat. Egy érmével dobva (tfh. p a fej valószínűsége), jelölje X az első azonosakból álló sorozat hosszát. (Azaz pl., ha a sorozat FFI..., akkor $X = 2$.) Adjuk meg X eloszlását!

2.7. Feladat. Legyenek az X diszkrét valószínűségi változó értékei $-2, 1, 3$, a következő valószínűségekkel:

$$P(-2) = 1/2, \quad P(1) = 1/3, \quad P(3) = 1/6.$$

Rajzolja fel az $F(x)$ eloszlásfüggvényt!

2.8. Feladat. Tegyük fel, hogy a 3 valószínűségszámítás gyakorlatra rendre 15, 20, illetve 25 diák jár. Várhatóan mekkora egy véletlenszerűen kiválasztott diák csoportja?

2.9. Feladat. Két kockával dobunk. Egy ilyen dobást sikeresnek nevezünk, ha van 6-os a kapott számok között. Várhatóan hány sikeres dobásunk lesz n próbálkozásból?

2.10. Feladat. Tegyük fel, hogy egy dobozban van $2N$ kártyalap, melyek közül kettőn 1-es, kettőn 2-es szám van és így tovább. Válasszunk ki véletlenszerűen m lapot. Várhatóan hány pár marad a dobozban?

2.11. Feladat. Mennyi az ötöslottón kihúzott

- a) számok összegének várható értéke?
- b) páros számok számának várható értéke?

2.12. Feladat. Egy bükkösben a bükkmagoncok négyzetméterenkénti száma Poisson-eloszlású, $\lambda = 2,5$ db / m^2 paraméterrel. Mi a valószínűsége annak, hogy egy $1 m^2$ -es mintában

- a) legfeljebb egy, ill.
- b) több, mint három magoncot találunk?
- c) Adja meg a magoncok számanak várható értékét és szórását!

2.13. Feladat. Egy adott területről származó talajmintákban a spórák száma Poisson-eloszlású. A minták harmadában egyáltalán nincs spóra. Mi a valószínűsége annak, hogy egy mintában a spórák száma egynél több? Mekkora a spórák számának várható értéke és szórása?

3. (5-6 hét) Abszolút folytonos eloszlások, függetlenség, egyenlőtlenségek, aszimptotikus tulajdonságok)

Elmélet

Abszolút folytonos eloszlások:

Definíció (Abszolút folytonos valószínűségi változó). Ha létezik olyan $f(x)$ függvény, amelyre $F(x) = \int_{-\infty}^x f(t) dt$.

Ilyenkor $f(x)$ -et sűrűségfüggvénynek hívjuk. (Megjegyzés: Az f sűrűségfüggvény létezéséhez szükséges (de nem elégséges), hogy F folytonos legyen (azaz $P(X = x) = 0 \quad \forall x$ -re).)

Tétel. Legyen X abszolút folytonos eloszlású. Ekkor $f(x) = F'(x)$; $f(x) \geq 0$; $\int_{-\infty}^{\infty} f(x) dx = 1$; $P(X = x) = 0 \quad \forall x$ -re;
 $P(a < X \leq b) = P(a \leq X < b) = F(b) - F(a)$.

Definíció (Várható érték). Legyen X abszolút folytonos valószínűségi változó $f(x)$ sűrűségfüggvénnyel, ekkor

$$EX = \int_{-\infty}^{\infty} xf(x) dx, \text{ ha az integrál létezik.}$$

Definíció (X szórásnégyzete). $D^2X = E[(X - EX)]^2 = EX^2 - E^2X$

Definíció (X szórása). $DX = \sqrt{D^2X}$

Nevezetes abszolút folytonos eloszlások:

Név (paraméterek)	Értékek	Eloszlásfüggvény (F)	Sűrűségfüggvény (f)	EX	D^2X
Standard normális $N(0, 1)$	$(-\infty, \infty)$	$\Phi(x) = \text{táblázatban}$	$\frac{1}{\sqrt{2\pi}} e^{-\frac{x^2}{2}} \quad x \in \mathbb{R}$	0	1
Normális $N(m, \sigma^2)$	$(-\infty, \infty)$	visszavezethető $\Phi(x)$ -re	$\frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma} e^{-\frac{(x-m)^2}{2\sigma^2}} \quad x \in \mathbb{R}$	m	σ^2
Egyenletes $E[a, b]$	$[a, b]$	$\begin{cases} 0 & \text{ha } x \leq a \\ \frac{x-a}{b-a} & \text{ha } a < x \leq b \\ 1 & \text{ha } b < x \end{cases}$	$\begin{cases} \frac{1}{b-a} & \text{ha } a < x \leq b \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$	$\frac{a+b}{2}$	$\frac{(b-a)^2}{12}$
Exponenciális $\text{Exp}(\lambda)$	$(0, \infty)$	$\begin{cases} 1 - e^{-\lambda x} & \text{ha } x \geq 0 \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$	$\begin{cases} \lambda e^{-\lambda x} & \text{ha } x \geq 0 \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$	$\frac{1}{\lambda}$	$\frac{1}{\lambda^2}$
Gamma $\Gamma(\alpha, \lambda)$	$(0, \infty)$	nincs zárt elemi képlet	$\begin{cases} \frac{1}{\Gamma(\alpha)} \lambda^\alpha x^{\alpha-1} e^{-\lambda x} & \text{ha } x \geq 0 \\ 0 & \text{különben} \end{cases}$	$\frac{\alpha}{\lambda}$	$\frac{\alpha}{\lambda^2}$

Normális eloszlás standardizálása: Legyen $X \sim N(m, \sigma^2)$, ekkor $\frac{X - m}{\sigma} \sim N(0, 1)$.

Függetlenség:

Definíció (Valószínűségi változók függetlensége). Az $X_1, X_2, \dots, X_n$ valószínűségi változók függetlenek, ha bármely $I_1, I_2, \dots, I_n$ intervallumra $P(X_1 \in I_1, \dots, X_n \in I_n) = \prod_{i=1}^n P(X_i \in I_i)$

Megjegyzés: Független valószínűségi változók függvényei is függetlenek lesznek.

Tétel (Valószínűségi változók függetlensége). (i) Az $X_1, X_2, \dots, X_n$ valószínűségi változók pontosan akkor függetlenek, ha együttes eloszlásfüggvényük megegyezik eloszlásfüggvényeik szorzatával, azaz $F_{\mathbf{X}}(\mathbf{x}) = \prod_{i=1}^n F_{X_i}(x_i) \quad \forall \mathbf{x}$ -re.

(ii) Az $X_1, X_2, \dots, X_n$ diszkrét valószínűségi változók pontosan akkor függetlenek, ha

$$P(X_1 = x_1, \dots, X_n = x_n) = \prod_{i=1}^n P(X_i = x_i) \quad \forall x_i\text{-re.}$$

(iii) Az $X_1, X_2, \dots, X_n$ abszolút folytonos valószínűségi változók pontosan akkor függetlenek ha

$$f(\mathbf{x}) = \prod_{i=1}^n f_{X_i}(x_i) \quad \forall x_i\text{-re.}$$

Definíció (X és Y kovarianciája). $cov(X, Y) = E(XY) - EXEY$

Definíció (X és Y korrelációja). $R(X, Y) = \frac{cov(X, Y)}{DXDY}$

Ha X és Y függetlenek $\Rightarrow cov(X, Y) = 0$, de fordítva nem igaz.

$$D^2(aX + b) = a^2 D^2X, \quad D^2(X + Y) = D^2(X) + D^2(Y) + 2cov(X, Y)$$

Egyenlőtlenségek:

Tétel (Markov-egyenlőtlenség). Legyen $g : \mathbb{R} \rightarrow \mathbb{R}$ monoton növekvő pozitív függvény, $X \geq 0$ valószínűségi változó, melyre $EX < \infty$ és $\varepsilon > 0$ tetszőleges. Ekkor

$$P(X \geq \varepsilon) \leq \frac{E(g(X))}{g(\varepsilon)}$$

Spec., ha $g(x) = x$, akkor

$$P(X \geq \varepsilon) \leq \frac{EX}{\varepsilon}$$

Tétel (Csebisev-egyenlőtlenség). Legyen X tetszőleges valószínűségi változó, melyre $D^2 X < \infty$ és $\varepsilon > 0$ tetszőleges. Ekkor

$$P(|X - EX| \geq \varepsilon) \leq \frac{D^2 X}{\varepsilon^2}$$

Aszimptotikus tulajdonságok:

Tétel (Nagy számok törvénye (NSZT)). Legyenek $X_1, X_2, \dots$ i.i.d. valószínűségi változók, $EX_1 = m < \infty$. Ekkor

$$\frac{X_1 + \dots + X_n}{n} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} m \quad \text{1 valószínűséggel.}$$

Tétel (Centrális határeloszlás tétel (CHT)). Legyenek $X_1, X_2, \dots$ i.i.d. valószínűségi változók, $EX_1 = m$, $D^2 X_1 = \sigma^2 < \infty$. Ekkor

$$\frac{X_1 + \dots + X_n - nm}{\sqrt{n}\sigma} \xrightarrow{n \rightarrow \infty} N(0, 1) \quad \text{gyengén,}$$

azaz

$$P\left(\frac{X_1 + \dots + X_n - nm}{\sqrt{n}\sigma} < x\right) \xrightarrow{n \rightarrow \infty} \Phi(x)$$

Feladatok

3.1. Feladat. Tegyük fel, hogy egy számítógép meghibásodási időpontja 0 és 10 év között van és itt geometriai modellel írható le. Határozzuk meg a jelenség eloszlásfüggvényét!

3.2. Feladat. Legyen $0 < Y < 3$ valószínűségi változó. Eloszlásfüggvénye ezen az intervallumon $F(x) = cx^3$. Mennyi c és $P(-1 < Y < 1)$?

3.3. Feladat. Legyen X egy folytonos valószínűségi változó a $[0, c]$ intervallumon, sűrűségfüggvénye:

$$f(x) = \begin{cases} \frac{1}{9}x^2, & \text{ha } 0 \leq x < c \\ 0, & \text{ha } x < 0 \text{ vagy } x \geq c. \end{cases}$$

Határozza meg c -t és X eloszlásfüggvényét!

3.4. Feladat. Az X valószínűségi változó a $[0, c]$ intervallumon veszi fel értékeit és ott sűrűségfüggvénye $4e^{-2x}$. Határozzuk meg c értékét és annak valószínűségét, hogy $\frac{1}{4} < X < \frac{1}{2}$!

3.5. Feladat. Véletlenszerűen választunk egy pontot az $x^2 + y^2 < 1$ kör belsejében. Jelölje Z a távolságát a középponttól. Adjuk meg Z eloszlás- és sűrűségfüggvényét valamint várható értékét!

3.6. Feladat. Legyen X sűrűségfüggvénye $\frac{c}{x^4}$ ha $x > 1$, és 0 különben.

a) $c = ?$

b) $EX = ?$

3.7. Feladat. Tapasztalatok szerint az út hossza, amit egy bizonyos típusú robogó megtesz az első meghibásodásáig exponenciális eloszlású valószínűségi változó. Ez a távolság átlagosan 6000 km. Mi a valószínűsége annak, hogy egy véletlenszerűen kiválasztott robogó

a) kevesebb, mint 4000 km megtétele után meghibásodik?

b) több, mint 6500 km megtétele után hibásodik meg?

c) 4000 km-nél több, de 6000 km-nél kevesebb út megtétele után hibásodik meg?

d) Legfeljebb mekkora utat tesz meg az első meghibásodásig a robogók leg hamarabb meghibásodó 20%-a?

3.8. Feladat. Egy tehén napi tejhozamát normális eloszlású valószínűségi változóval, $m = 22$, 1 liter várható értékkel és $\sigma = 1,5$ liter szórással, modellezzük.

a) Mi annak a valószínűsége, hogy egy adott napon a tejhozam 23 és 25 liter közé esik?

b) Mekkora valószínűséggel esik a napi tejhozam $m - \sigma$ és $m + \sigma$ közé?

$$(\Phi(0,6) = 0,7257, \Phi(1,93) = 0,9732, \Phi(1) = 0,8413)$$

3.9. Feladat. Mennyi garanciát adjunk, ha azt szeretnénk, hogy termékeink legfeljebb 10%-át kelljen garanciaidőn belül javítani, ha a készülék élettartama 10 év várható értékű és 2 év szórással normális eloszlással közelíthető.

3.10. Feladat. Tegyük fel, hogy egy populációban az intelligenciahányados (IQ) normális eloszlású 110 várható értékkel és 10 szórással. Mi a valószínűsége, hogy egy véletlenszerűen kiválasztott ember IQ-ja 120 feletti?

$$/ \Phi(1) = 0,8413 /$$

3.11. Feladat. Legyen X sűrűségfüggvénye $\frac{c}{x^4}$ ha $1 < x$, és 0 különben. Mi a c konstans értéke és mennyi $D^2 X$?

3.12. Feladat. Legyen X egyenletes eloszlású az $[1, 4]$ intervallumon Számítsuk ki $(X - 1)^2$ várható értékét!

3.13. Feladat. Legyen X és Y független valószínűségi változók mindkettő 0 várható értékkel és 1 szórással. Legyen $W = X - Y$. Számítsa ki W várható értékét és szórását!

3.14. Feladat. Adjon meg véges sok értéket felvehető (X) ill. végtelen sok értéket felvehető (Y) diszkrét valószínűségi változókat melyeknek szórása 1!

3.15. Feladat. Legyen $X \sim N(2, \sqrt{5}^2)$ és $Y \sim N(5, 3^2)$ függetlenek és legyen $W = 3X - 2Y + 1$. Számítsa ki

a) EW -t és $D^2 W$ -t, ill.

b) $P(W \leq 6)$ -ot!

$$(\Phi(1) = 0,8413)$$

3.16. Feladat. Legyen X egy véges szórással valószínűségi változó és legyen $a, b \in \mathbb{R}$.

a) Mutassa meg, hogy $aX + b$ és X kovarianciája egyenlő a -szor X szórásnégyzetével!

b) Számolja ki $aX + b$ és X korrelációját ($a \neq 0$)!

3.17. Feladat. Legyen X és Y független valószínűségi változók, melyre $D^2 X < \infty$ és $D^2 Y < \infty$.

a) Mutassa meg, hogy $X + Y$ és X kovarianciája egyenlő X szórásnégyzetével!

b) Számolja ki $X + Y$ és X korrelációját!

3.18. Feladat. Tegyük fel, hogy egy tábla csokoládé tömege normális eloszlású 100g várható értékkel és 3g szórással. Legalább hány csokoládét csomagoljunk egy dobozba, hogy a dobozban levő táblák átlagos tömege legalább 0.9 valószínűséggel nagyobb legyen 99.5 g-nál, ha feltételezzük, hogy az egyes táblák tömege egymástól független? ($\Phi(1,28) = 0,8997$)

3.19. Feladat. Egy scannelt kép átlagos mérete 600KB, 100KB szórással. Mi a valószínűsége, hogy 80 ilyen kép együttesen 47 és 48MB közötti tárhelyet foglal el, ha feltételezzük, hogy a képek mérete egymástól független?

$$(\Phi(1,12) = 0,8686)$$

3.20. Feladat. Egy szoftver frissítéséhez 68 file-t kell installálni, amik egymástól függetlenül 10mp várható értékű és 2mp szórással ideig töltődnek.

a) Mi a valószínűsége, hogy a teljes frissítés lezajlik 12 percen belül?

b) A cég a következő frissítésnél azt ígéri, hogy az már 95% valószínűséggel 10 percen belül betöltődik. Hány file-ból állhat ez a frissítés?

$$(\Phi(2,42) = 0,992, \Phi(1,645) = 0,95)$$

3.21. Feladat. Legyen egy X pozitív valószínűségi változó várható értéke $EX = 3$ és szórása $DX = 3$. Számítsuk ki, hogy legfeljebb mekkora valószínűséggel vesz fel a változó 13-at vagy annál nagyobb értéket! Mennyi a valószínűség pontos értéke, ha feltesszük, hogy az eloszlás exponenciális?

3.22. Feladat. Egy elektromos vezetékgyártó cég 40 m-es vezetékeket gyárt 0,2 m szórással. Legfeljebb mennyi annak a valószínűsége, hogy a vezeték hossza legalább 1 m-rel eltér a várható 40 m-es értéktől?

4. (7-8 hét) Leíró statisztikák, statisztikai alapfogalmak: becslések (maximum likelihood, momentum)

Elmélet

Definíció (Minta). $X_1, \dots, X_n$ valószínűségi változó sorozat. A továbbiakban feltesszük, hogy függetlenek és azonos eloszlásúak. Realizációja: $x_1, \dots, x_n$

Definíció (Statisztika). A minta valamely függvénye, pl.:

Mintaátlag v. átlag: $\bar{X} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i$

Tapasztalati szórás: $S_n = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}$ (az átlagtól való átlagos abszolút eltérés)

Korrigált tapasztalati szórás: $S_n^* = \sqrt{\frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2}$

Szórási együttható (vagy relatív szórás): $V = \frac{S_n}{\bar{X}} = \frac{S_n}{\bar{X}} 100\%$ (az átlagtól való átlagos eltérés százalékban)
/megjegyzés: lehet a korrigált tapasztalati szórással számolni/

k-adik tapasztalati momentum ($k \geq 1, k \in \mathbb{Z}$): $m_k = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i^k$

Tapasztalati módusz: a legtöbbszor előforduló érték

Rendezett minta: $X_1^* \leq \dots \leq X_n^*$ a mintaelemek nem csökkenő sorrendben

Tapasztalati medián: $X_{\frac{n+1}{2}}^*$, ha n páratlan és $\frac{X_{\frac{n}{2}}^* + X_{\frac{n}{2}+1}^*}{2}$, ha n páros

Terjedelem: $R = X_n^* - X_1^*$ (legnagyobb – legkisebb mintaelem)

z-kvantilis: $q_z = \inf\{x : F(x) \geq z\}$. Ha F invertálható, akkor $q_z = F^{-1}(z)$.

Tapasztalati z-kvantilis: q_z értelmezése: a mintaelemek z -ed része legfeljebb a q_z , $(1-z)$ -ed része pedig legalább a q_z értéket veszi fel ($0 < z < 1$); sokféleképpen számolható, pl. interpolációs módszerrel: először megállapítjuk a sorszámot: $(n+1)z = e + t$ (e : egészrész, t : törtrész), majd kiszámoljuk a z -kvantilist: $q_z = X_e^* + t(X_{e+1}^* - X_e^*)$.

Kvartilisek: Speciális kvartilisek, alsó (vagy első) kvartilis: $Q_1 = q_{\frac{1}{4}}$,
medián: $Q_2 = q_{\frac{1}{2}}$,
felső (vagy harmadik) kvartilis: $Q_3 = q_{\frac{3}{4}}$

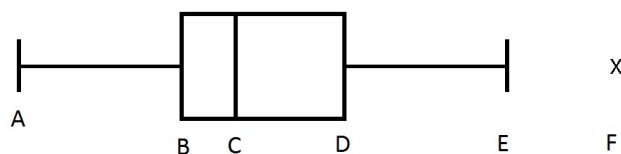
Interkvartilis terjedelem: $IQR = q_{\frac{3}{4}} - q_{\frac{1}{4}} = Q_3 - Q_1$

Tapasztalati eloszlásfüggvény: $F_n(x) = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n I(X_i < x)$

ahol $I(X_i < x) = \begin{cases} 1 & \text{ha } X_i < x \\ 0 & \text{ha } X_i \geq x \end{cases}$ indikátor függvény

Tétel (Glivenko-Cantelli). Az $F_n(x)$ tapasztalati eloszlásfüggvény és az $F(x)$ elméleti eloszlásfüggvény közötti eltérés maximuma 1 valószínűséggel 0-hoz konvergál, ami azt jelenti, hogy elég nagy minta esetén $F_n(x)$ értéke minden x -re tetszőlegesen közel van $F(x)$ értékéhez és n -et növelve mindenütt annak közelében marad.

Definíció (Boxplot).

$$A = \max\{x_1^*, Q_1 - 1,5 \cdot IQR\}, \quad B = Q_1, \quad C = Q_2, \quad D = Q_3, \quad E = \min\{x_n^*, Q_3 + 1,5 \cdot IQR\}$$

F : kieső értékek, azokat tüntetjük fel pontokként, amik A-n vagy E-n kívülre esnek

Legyenek $X_1, X_2, \dots, X_n$ független, azonos eloszlású valószínűségi változók (minta) egy ϑ paraméterrel és legyen $\mathbf{X} = (X_1, X_2, \dots, X_n)$. A becslés a minta eloszlásának ismeretlen paraméterét közelíti a minta segítségével.

Definíció (Torzítatlan becslés). A ϑ valós paraméter $T(\mathbf{X})$ becslése torzítatlan, ha $E(T(\mathbf{X})) = \vartheta$ minden ϑ paraméterértékre.

Definíció (Likelihood függvény). $L(\vartheta; \mathbf{x}) = f_{\vartheta}(\mathbf{x}) = \prod_{i=1}^n f_{\vartheta}(x_i)$, ha az eloszlás folytonos

$$L(\vartheta; \mathbf{x}) = P_{\vartheta}(\mathbf{X} = \mathbf{x}) = \prod_{i=1}^n P_{\vartheta}(X_i = x_i), \text{ ha az eloszlás diszkrét}$$

Definíció (Log-likelihood függvény). $l(\vartheta; \mathbf{x}) = \ln(L(\vartheta; \mathbf{x}))$

Paraméterbecslési módszerek:

Maximum likelihood módszer (ML-módszer):

Azt a paraméterértéket keressük, ahol a likelihood függvény a legnagyobb értéket veszi fel (azaz diszkrét esetben az ismeretlen paraméter azon értéket keressük, amely mellett a bekövetkezett eredmény maximális valószínűségű): $\max_{\vartheta} L(\vartheta; \mathbf{x})$. Ez nyilván megegyezik azzal a paraméterértékkel, ahol a log-likelihood függvény veszi fel a legnagyobb értéket, azaz: $\max_{\vartheta} l(\vartheta; \mathbf{x})$.

Amennyiben a függvény deriválható ϑ szerint, akkor a maximumot kereshetjük a szokásos módon, a deriváltak segítségével, azonban a feladatunkat jelentősen megnehezíti, hogy olyan n -szeres szorzatot kellene deriválni, amelynek minden tagjában ott van az a változó, ami szerint deriválnunk kellene. Ezért likelihood függvény helyett a log-likelihood függvény maximumhelyét keressük.

Ha ϑ 1 dimenziós, akkor $\partial_{\vartheta} l(\vartheta, \mathbf{x}) = 0$, míg ha $\vartheta = (\vartheta_1, \dots, \vartheta_p)$ p dimenziós, akkor $\partial_{\vartheta_i} l(\vartheta, \mathbf{x}) = 0$ megoldásából kapjuk a becslést. (A második deriváltak segítségével ellenőrizzük, hogy valóban maximum.)

Tétel (ML-becslés invariáns tulajdonsága). Ha ϑ ML-becslése $\hat{\vartheta}$, akkor tetszőleges g függvény esetén $g(\vartheta)$ ML-becslése $g(\hat{\vartheta})$.

Momentum módszer:

A mintából számítható tapasztalati momentumokat ($m_i := \frac{1}{n} \sum_j x_j^i$) egyenlővé tesszük az elméleti momentumokkal ($M_i(\vartheta) := E_{\vartheta} X^i$), mégpedig annyit, amennyiből a paramétereket meg tudjuk határozni. p darab ismeretlen paraméter esetén tipikusan p ismeretlenes egyenletrendszert oldunk meg ϑ -ra: $M_1(\vartheta) = m_1, \dots, M_p(\vartheta) = m_p$ (megjegyzés: $m_1 = \bar{x}$)

Feladatok

4.1. Feladat. Legyen $X_1, \dots, X_n$ független, azonos eloszlású valószínűségi változók m várható értékkel. Célunk az ismeretlen m paraméter becslése. Tekintsük az alábbi statisztikákat és állapítsuk meg, hogy melyek torzítatlanok! Amelyik nem torzítatlan, hogyan tudnánk torzítatlanná tenni?

$$T_1(\mathbf{X}) = X_8, \quad T_2(\mathbf{X}) = \frac{X_9 + X_{19}}{9}, \quad T_3(\mathbf{X}) = \bar{X}$$

4.2. Feladat. Adjon torzítatlan becslést a független, azonos $E[0, \vartheta]$ eloszlású $X_1, \dots, X_n$ minta ϑ paraméterére a mintaátlag segítségével!

4.3. Feladat. Legyen az alábbi gyakorisági tábla egy 20 elemű minta, a következő diszkrét eloszlásból:
 $P(X_i = -1) = c, P(X_i = 1) = 3c, P(X_i = 2) = 1 - 4c$ ($i = 1, \dots, 20$ és c az ismeretlen paraméter, $0 < c < \frac{1}{4}$).

érték	-1	1	2
gyakoriság	4	10	6

Határozza meg c ML-becslését és c becslését a momentum módszerrel!

4.4. Feladat. Legyenek $X_1, X_2, \dots, X_n$ független azonos eloszlású valószínűségi változók az alábbi eloszlásokból. Számolja ki az ismeretlen paraméter ML-becslését!

- $Bin(m, p)$ binomiális eloszlás, ahol $m \in \mathbb{N}$ adott és p a paraméter
- $Exp(\lambda)$ exponenciális eloszlás
- $N(\mu, \sigma^2)$ normális eloszlás, ahol $\sigma \in \mathbb{N}$ adott és μ a paraméter

4.5. Feladat. Határozza meg az ismeretlen paraméter ML-becslését, ha a minta $E[a, 1]$ eloszlású!

Megoldás

A paraméter függvényében nem deriválható a likelihood függvény (ugrik):

$$\begin{aligned} L(a; \mathbf{x}) &= \prod_{i=1}^n \frac{1}{1-a} I(a \leq x_i \leq 1) = \frac{1}{(1-a)^n} I(a \leq x_1, x_2, \dots, x_n \leq 1) = \\ &= \frac{1}{(1-a)^n} I(a \leq x_1^* \leq \dots \leq x_n^* \leq 1) = \frac{1}{(1-a)^n} I(a \leq x_1^*) I(x_n^* \leq 1) \end{aligned}$$

Az $I(a \leq x_1^*) I(x_n^* \leq 1)$ rész 0 vagy 1 lehet, tehát úgy kell megválasztani a paramétereket, hogy 1 legyen: $a \leq x_1^*$ és $x_n^* \leq 1$ teljesüljön. Mivel a $(-\infty, x_1^*]$ intervallumon az $\frac{1}{(1-a)^n}$ függvény maximuma az $a = x_1^*$ pontban van, így $\hat{a} = X_1^*$.

4.6. Feladat. Legyenek $X_1, X_2, \dots, X_n$ független azonos $E[a, b]$ eloszlású valószínűségi változók. Számolja ki az ismeretlen paraméterek becslését a momentum módszerrel!

5. (9-10 hét) Konfidenciaintervallumok, paraméteres próbák

Elmélet

Definíció (Konfidenciaintervallum a normális eloszlás várható értékére). Legyenek $X_1, X_2, \dots, X_n \sim N(m, \sigma^2)$ független azonos eloszlású valószínűségi változók (tíh. σ ismert). Ekkor az $(1 - \alpha)100\%$ -os konfidenciaintervallum m -re: $\bar{X} \pm u_{1-\frac{\alpha}{2}} \frac{\sigma}{\sqrt{n}}$, ahol $u_{1-\frac{\alpha}{2}}$ a standard normális megfelelő kvantilisét jelöli.

Hipotézisvizsgálat

Hipotézis: állítás, aminek igazságát vizsgálni szeretnénk

Statisztikai próba: eljárás aminek a segítségével döntést hozhatunk a hipotézisről

Legyen $(\Omega, \mathcal{A}, \mathcal{P})$ statisztikai mező, ahol $\mathcal{P} = \{\mathbb{P}_\vartheta | \vartheta \in \Theta \subseteq \mathbb{R}^p\}$, és legyen $\mathbf{X} = (X_1, \dots, X_n)$ független, azonos eloszlású minta a $\mathbb{P}_\vartheta$ sokaságból. Jelölje $\mathbf{X}$ a mintateret.

Nullhipotézis: $H_0 : \vartheta \in \Theta_0$

Ellenhipotézis: $H_1 : \vartheta \in \Theta_1$

Paraméterter: $\Theta = \Theta_0 \cup \Theta_1$

Döntés: $T(\mathbf{X})$ statisztika ($T : \mathcal{X} \rightarrow \mathbb{R}$ próbastatisztika) segítségével, melynek ismerjük az eloszlását a nullhipotézis fennállása esetén

Mintateret két részre bontjuk: $\mathcal{X} = \mathcal{X}_e \cup \mathcal{X}_k$ és $\mathcal{X}_e \cap \mathcal{X}_k = \emptyset$

$\mathcal{X}_k$: kritikus tartomány – azon $\mathbf{X}$ megfigyelések halmaza, amikre elutasítjuk a nullhipotézist

$\mathcal{X}_e$: elfogadási tartomány – azon $\mathbf{X}$ megfigyelések halmaza, amikre elfogadjuk a nullhipotézist

Kritikus érték: c (függ α -tól, ld. alább)

$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} \in \mathcal{X} : T(\mathbf{x}) \geq c\}$ vagy $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} \in \mathcal{X} : T(\mathbf{x}) \leq c\}$ vagy $\mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} \in \mathcal{X} : |T(\mathbf{x})| \geq c\}$

$\mathcal{X}_e = \{\mathbf{x} \in \mathcal{X} : T(\mathbf{x}) < c\}$ $\mathcal{X}_e = \{\mathbf{x} \in \mathcal{X} : T(\mathbf{x}) > c\}$ $\mathcal{X}_e = \{\mathbf{x} \in \mathcal{X} : |T(\mathbf{x})| < c\}$

Valós állapot	Döntés	
	H_0 -t elfogadjuk ($\mathcal{X}_e$)	H_0 -t elvetjük ($\mathcal{X}_k$)
H_0 igaz ($\vartheta \in \Theta_0$)	helyes döntés ($1 - \alpha$)	elsőfajú hiba (α)
H_0 hamis ($\vartheta \in \Theta_1$)	másodfajú hiba (β)	helyes döntés ($1 - \beta$)

Elsőfajú hiba valószínűsége:

Egyszerű hipotézis (Θ_0 halmaz egyelemű) esetén: $\mathbb{P}_{\vartheta_0}(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k) = \alpha \quad \vartheta_0 \in \Theta_0 \quad /= \mathbb{P}(\text{elvetjük } H_0\text{-t} \mid H_0 \text{ igaz}) /$

Összetett hipotézis (Θ_0 halmaz több elemű) esetén: $\mathbb{P}_\vartheta(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k) \leq \alpha \quad \forall \vartheta \in \Theta_0$

Próba (pontos) terjedelme vagy **szignifikanciaszintje**: $\alpha = \sup\{\mathbb{P}_\vartheta(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k) : \vartheta \in \Theta_0\}$

Megbízhatósági (konfidencia-) szint: $1 - \alpha \quad /= \mathbb{P}(\text{elfogadjuk } H_0\text{-t} \mid H_0 \text{ igaz}) /$

A próba meghatározása: előre rögzített α terjedelemhez azt a c értéket keressük, amire a próba pontos terjedelme éppen α .

Másodfajú hiba valószínűsége:

$\beta(\vartheta) = \mathbb{P}_\vartheta(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_e) = 1 - \mathbb{P}_\vartheta(\mathbf{X} \in \mathcal{X}_k) \quad \vartheta \in \Theta_1 \quad /= \mathbb{P}_\vartheta(\text{elfogadjuk } H_0\text{-t} \mid H_0 \text{ hamis}) /$

Erőfüggvény: $\psi(\vartheta) = 1 - \beta(\vartheta) \quad /= \mathbb{P}(\text{elvetjük } H_0\text{-t} \mid H_0 \text{ hamis}) /$

Minél erősebb a próba, annál nagyobb valószínűséggel veti el a hamis nullhipotézist. Vagyis a próba ereje annak a valószínűsége, hogy egy adott különbséget adott mintanagyság és terjedelem mellett egy statisztikai próba kimutat. (Kísérletek tervezésekor az erő nagyságának előre meghatározott értékéből határozható meg a mintanelemszám.) A próba erejét addig nem tudjuk kiszámolni, ameddig az ellenhipotézis egy értékét nem rögzítjük ill. nem mondjuk meg a különbség nagyságát, amit ki szeretnénk mutatni.

p-érték: annak a valószínűsége, hogy igaz H_0 esetén a tapasztalt eltérést vagy annál nagyobb eltérést kapunk. Ha egy próbát számítógép segítségével végzünk el, rendszerint a p-érték révén tudunk dönteni: ha $p\text{-érték} < \alpha$, akkor elvetjük H_0 -t.

A hipotézisek nem egyenrangúak. H_0 -t csak indokolt esetben szeretnénk elutasítani, így az elsőfajú hiba súlyosabbnak számít, mint a másodfajú hiba. Általában az elsőfajú hiba legnagyobb valószínűségét adjuk meg, de a másodfajú hiba csökkentésére is törekszünk (pl. mintanagyság növelésével).

H_0 elfogadása: statisztikailag nem találtunk komoly bizonyítékot arra, hogy H_0 nem lenne igaz; vagyis H_0 elfogadása esetén sem lehet állítani, hogy H_0 teljesül

H_0 elvetése: statisztikailag komoly bizonyítékot találtunk arra, hogy a H_0 nem igaz, azaz H_1 igaz

Próbák normális eloszlás várható értékére

Egymintás próbák

$$X_1, \dots, X_n \sim N(m, \sigma^2)$$

$$H_0 : m = m_0$$

$$H_1 : m \neq m_0$$

$$H_0 : m \leq m_0$$

$$H_1 : m > m_0$$

$$H_0 : m \geq m_0$$

$$H_1 : m < m_0$$

Egymintás u-próba (σ ismert)

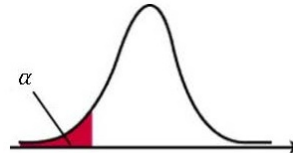
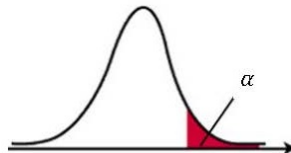
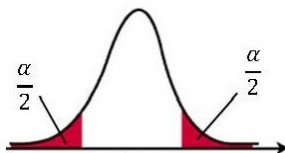
$$\text{Próbastatisztika: } T(\mathbf{X}) = u = \frac{\bar{X} - m_0}{\frac{\sigma}{\sqrt{n}}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} N(0, 1)$$

Kritikus tartományok:

$$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{X} : |u| > u_{1-\frac{\alpha}{2}}\}$$

$$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{X} : u > u_{1-\alpha}\}$$

$$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{X} : u < u_\alpha\}$$

Kapcsolat a konfidenciaintervallummal (az alábbi lépések ekvivalensek):

$$\begin{aligned} |u| > u_{1-\frac{\alpha}{2}} &\Leftrightarrow u > u_{1-\frac{\alpha}{2}} \text{ vagy } u < -u_{1-\frac{\alpha}{2}} \Leftrightarrow \frac{\bar{X} - m_0}{\frac{\sigma}{\sqrt{n}}} > u_{1-\frac{\alpha}{2}} \text{ vagy } \frac{\bar{X} - m_0}{\frac{\sigma}{\sqrt{n}}} < -u_{1-\frac{\alpha}{2}} \Leftrightarrow \\ &\bar{X} - m_0 > u_{1-\frac{\alpha}{2}} \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \text{ vagy } \bar{X} - m_0 < -u_{1-\frac{\alpha}{2}} \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \Leftrightarrow m_0 \notin \left(\bar{X} - u_{1-\frac{\alpha}{2}} \frac{\sigma}{\sqrt{n}}, \bar{X} + u_{1-\frac{\alpha}{2}} \frac{\sigma}{\sqrt{n}} \right) \end{aligned}$$

Vagyis a null hipotézist pontosan akkor utasítjuk el, ha a $(1 - \alpha)100\%$ -os konfidenciaintervallum nem tartalmazza m_0 -t.

Egymintás t-próba (σ ismeretlen)

$$\text{Próbastatisztika: } T(\mathbf{X}) = t = \frac{\bar{X} - m_0}{\frac{s_n^*}{\sqrt{n}}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} t_{n-1}$$

Kritikus tartományok:

$$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{X} : |t| > t_{n-1, 1-\alpha/2}\}$$

$$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{X} : t > t_{n-1, 1-\alpha}\}$$

$$\mathcal{X}_k = \{\mathbf{X} : t < t_{n-1, \alpha}\}$$

Kétmintás próbák

$$X_1, \dots, X_n \sim N(m_1, \sigma_1^2), \quad Y_1, \dots, Y_m \sim N(m_2, \sigma_2^2) \quad \text{függetlenek}$$

$$H_0 : m_1 = m_2$$

$$H_1 : m_1 \neq m_2$$

$$H_0 : m_1 \leq m_2$$

$$H_1 : m_1 > m_2$$

$$H_0 : m_1 \geq m_2$$

$$H_1 : m_1 < m_2$$

	a két minta független		a két minta páronként összetartozó, nem független
σ_1 és σ_2 ismert	Kétmintás u-próba		Egymintás u-próba a különbségekre
σ_1 és σ_2 ismeretlen	előzetes F-próba		Egymintás t-próba a különbségekre
	$\sigma_1 = \sigma_2$	$\sigma_1 \neq \sigma_2$	
	Kétmintás t-próba	Welch-próba*	

előzetes F-próba (σ_1, σ_2 ismeretlen)

$$H_0 : \sigma_1 = \sigma_2$$

$$H_1 : \sigma_1 \neq \sigma_2$$

Próbastatisztika:

$$F = \begin{cases} \frac{(s_1^*)^2}{(s_2^*)^2} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} F_{n-1, m-1} & \text{ha } s_1^* > s_2^* \\ \frac{(s_2^*)^2}{(s_1^*)^2} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} F_{m-1, n-1} & \text{ha } s_2^* > s_1^* \end{cases}$$

Kétmintás u-próba (σ_1, σ_2 ismert)

$$\text{Próbastatisztika: } u = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{\frac{\sigma_1^2}{n} + \frac{\sigma_2^2}{m}}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} N(0, 1)$$

Kétmintás t-próba ($\sigma_1 = \sigma_2$ ismeretlen)

$$\text{Próbastatisztika: } t = \sqrt{\frac{nm}{n+m}} \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{\frac{(n-1)(s_1^*)^2 + (m-1)(s_2^*)^2}{n+m-2}}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} t_{n+m-2}$$

Welch-próba* ($\sigma_1 \neq \sigma_2$ ismeretlen)

$$\text{Próbastatisztika: } t' = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{\frac{(s_1^*)^2}{n} + \frac{(s_2^*)^2}{m}}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} t_f, \text{ ahol } f \approx \frac{\left(\frac{(s_1^*)^2}{n} + \frac{(s_2^*)^2}{m}\right)^2}{\frac{(\frac{(s_1^*)^2}{n})^2}{n-1} + \frac{(\frac{(s_2^*)^2}{m})^2}{m-1}}$$

* A Welch-próbát nem vesszük gyakorlaton.

Feladatok

5.1. Feladat. Legyen X_1, X_2, X_3, X_4 független azonos $N(\mu, 2^2)$ eloszlású minta. A megfigyelt értékek a következők: 14,8; 12,2; 16,8; 11,1

a) Adjon 95%-os megbízhatóságú konfidenciaintervallumot μ -re!

b) Hány elemű mintára van szükség, ha azt szeretnénk, hogy a konfidenciaintervallum legfeljebb 1,6 hosszúságú legyen?
($u_{0,975} = 1,96$)

5.2. Feladat. Azt szeretnénk vizsgálni, hogy a napi középhőmérséklet október 18-án Budapesten 15°C alatt volt-e? Az elmúlt 4 év napi középhőmérsékletei a következők voltak: 14, 8; 12, 2; 16, 8; 11, 1 $^\circ\text{C}$, valamint tegyük fel, hogy az adatok normális eloszlásból származnak.

a) Írjuk fel a null- és ellenhipotézist!

b) Tegyük fel, hogy a napi középhőmérséklet szórása $\sigma = 2$. Tesztelje a fenti hipotézist $\alpha = 0.05$ terjedelem mellett!
Adja meg a kritikus tartományt és p-értéket! Mi a döntés?

c) Tesztelje a hipotézist úgy is, hogy nem használja a szórásra vonatkozó előzetes információt!

d) Milyen hipotézist írunk fel, ha azt szeretnénk vizsgálni, hogy a napi középhőmérséklet október 18-án Budapesten 15°C -től különböző volt? Teszteljük a fenti adatok segítségével!

($u_{0,05} = -1,645$, $\Phi(1,275) = 0,899$, $t_{3;0,05} = -2,353$ $u_{0,975} = 1,96$)

5.3. Feladat. Az alábbi két minta két különböző gyáregységben tapasztalt selejtarányra vonatkozik (ezrelékben). Állítható-e, hogy az „A” gyáregység jobban dolgozott? (Feltételezhetjük, hogy a minták normális eloszlásúak, függetlenek.)

A	11,9	12,1	12,8	12,2	12,5	11,9	12,5	11,8	12,4	12,9
B	12,1	12,0	12,9	12,2	12,7	12,6	12,6	12,8	12,0	13,1

($F_{9,9;0,975} = 4,026$, $t_{18;0,05} = -1,734$)

5.4. Feladat. Két szervert hasonlítottunk össze. Az elsőn 30 futás átlagos ideje 6,7 mp volt, míg ettől függetlenül a másodikon 20 futásé 7,2 mp. Vizsgáljuk meg, hogy van-e szignifikáns különbség a két szerver sebessége közt, ha a futási idők szórása mindkét gépen 0,5 volt?

($u_{0,975} = 1,96$)

5.5. Feladat. Az alábbi két minta 10 forgalmas csomópont levegőjében található szennyezőanyag koncentrációra vonatkozó két adatsort tartalmaz. Az első sorban a november 15-i, a másodikban a november 29-i számok szerepelnek. Szignifikánsan változott-e a légszennyezettség?

november 15.	20,9	17,1	15,8	18,8	20,1	15,6	14,8	24,1	18,9	12,5
november 29.	21,4	16,7	16,4	19,2	19,9	16,6	15,0	24,0	19,2	13,2

($t_{9;0,975} = 2,262$)

6. (11-12 hét) Nemparaméteres próbák, egyszerű lineáris regresszió

Elmélet

Nemparaméteres próbák:

Diszkrét illeszkedésvizsgálat

Legyen $X_1, \dots, X_n$ egy n elemű minta és tegyük fel, hogy a mintaelemek r különböző x_j ($j = 1, \dots, r$) értéket vehetnek fel. Továbbá jelölje ν_j ($j = 1, \dots, r$) az egyes értékek megfigyelt gyakoriságát, azaz n független megfigyelést osztályozunk valamilyen szempont szerint, r páronként diszjunkt osztályba. Az egyes osztályok feltételezett valószínűségei rendre $p_1, \dots, p_r$.

Osztályok	1	2	...	r	Összesen
Értékek	x_1	x_2	...	x_r	
Gyakoriságok	ν_1	ν_2	...	ν_r	n
Valószínűségek	p_1	p_2	...	p_r	1

Azt vizsgáljuk, hogy a minta eloszlása megegyezik-e a feltételezett eloszlással. Ismert eloszlás esetén tiszta illeszkedésvizsgálatot végzünk. Ha viszont az eloszlás paraméteres és csak az eloszláscsaládot ismerjük, a paraméter(ek)e)t viszont nem (pl. az a kérdés, hogy származhatnak-e az adatok p paraméterű binomiális eloszlásból), akkor becsléses illeszkedésvizsgálatot végzünk.

Tiszta illeszkedésvizsgálat:

$$H_0 : P(X_i = x_j) = p_j \quad j = 1, \dots, r$$

$$H_1 : \exists \text{ legalább egy } j \text{ melyre } P(X_i = x_j) \neq p_j$$

$$\text{Próbastatisztika: } T_n = \sum_{j=1}^r \frac{(\nu_j - np_j)^2}{np_j} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} \chi_{r-1}^2 \quad \text{Kritikus tartomány: } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : T_n(\mathbf{x}) > \chi_{r-1, 1-\alpha}^2\}$$

Becsléses illeszkedésvizsgálat:

Legyen θ egy s dimenziós paramétervektor, valamint legyen $\hat{\theta}$ a θ paramétervektor ML-becslése, és legyen $\hat{p}_j = p_j(\hat{\theta})$.

$$H_0 : P(X_i = x_j) = \hat{p}_j \quad j = 1, \dots, r$$

$$H_1 : \exists \text{ legalább egy } j \text{ melyre } P(X_i = x_j) \neq \hat{p}_j$$

$$\text{Próbastatisztika: } T_n = \sum_{j=1}^r \frac{(\nu_j - n\hat{p}_j)^2}{n\hat{p}_j} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} \chi_{r-s-1}^2 \quad \text{Kritikus tartomány: } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : T_n(\mathbf{x}) > \chi_{r-s-1, 1-\alpha}^2\}$$

Megjegyzés: Mivel a próba aszimptotikus, vigyáznunk kell arra, hogy a minta elemszáma elég nagy legyen. Konyhaszabályként meg szokás követelni, hogy az ún. elméleti gyakoriság (np_j) legalább 5 legyen. Ha ez nem teljesül, akkor a kis várt gyakoriságokkal rendelkező eseményeket összevonjuk.

Függetlenségvizsgálat

n független megfigyelést két szempont szerint osztályozunk, az 1. szempont szerint r osztály, míg a 2. szempont szerint s osztály van. Annak a valószínűsége, hogy egy megfigyelést az 1. szempont szerint az i -edik, a második szerint pedig a j -edik osztályba sorolunk, p_{ij} . Az ilyen tulajdonságú megfigyelések számát pedig ν_{ij} -vel jelöljük. Az osztályozási eljárás eredményét ún. kontingenciátábla formájában szokás megadni:

		2. szempont					Sorösszegek
		1	...	j	...	s	
1. szempont	1	ν_{11}	...	ν_{1j}	...	ν_{1s}	$\nu_{1\bullet}$
	$\vdots$	$\vdots$		$\vdots$		$\vdots$	$\vdots$
	i	ν_{i1}	...	ν_{ij}	...	ν_{is}	$\nu_{i\bullet}$
	$\vdots$	$\vdots$		$\vdots$		$\vdots$	$\vdots$
	r	ν_{r1}	...	ν_{rj}	...	ν_{rs}	$\nu_{r\bullet}$
Oszlopösszegek		$\nu_{\bullet 1}$	...	$\nu_{\bullet j}$	...	$\nu_{\bullet s}$	n

ν_{ij} = megfigyelések gyakorisága az (i, j) osztályban

$$\nu_{i\bullet} = \sum_{j=1}^s \nu_{ij} \quad \nu_{\bullet j} = \sum_{i=1}^r \nu_{ij}$$

Hasonlóan $p_{i\bullet}$ ill. $p_{\bullet j}$ a marginális eloszlást jelölik, tehát a $[p_{ij}]$ mátrix sor-, illetve oszlopösszegei: $p_{i\bullet} = \sum_{j=1}^s p_{ij} \quad p_{\bullet j} = \sum_{i=1}^r p_{ij}$

H_0 : a két szempont független egymástól, azaz $p_{ij} = p_{i\bullet} \cdot p_{\bullet j} \quad 1 \leq i \leq r, 1 \leq j \leq s$

H_1 : a két szempont nem független, azaz $p_{ij} \neq p_{i\bullet} \cdot p_{\bullet j}$ legalább egy (i, j) párra

$$\text{Próbastatisztika: } T_n = \sum_{i=1}^r \sum_{j=1}^s \frac{(\nu_{ij} - \frac{\nu_{i\bullet} \nu_{\bullet j}}{n})^2}{\frac{\nu_{i\bullet} \nu_{\bullet j}}{n}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} \chi_{(r-1)(s-1)}^2$$

$$\text{Kritikus tartomány: } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : T_n(\mathbf{x}) > \chi_{(r-1)(s-1), 1-\alpha}^2\}$$

Megjegyzés: Ha $r = s = 2$, akkor a próbastatisztika a következőképpen leegyszerűsödik:

$$T_n = n \cdot \frac{(\nu_{11}\nu_{22} - \nu_{12}\nu_{21})^2}{\nu_{1\bullet}\nu_{2\bullet}\nu_{\bullet 1}\nu_{\bullet 2}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} \chi_1^2.$$

Homogenitásvizsgálat

Van két független mintánk (adatsorunk) az egyikben n , a másikban m megfigyeléssel. Valamilyen szempont szerint r , páronként diszjunkt osztályba soroljuk a megfigyeléseket. Az i -edik osztály valószínűsége p_i az 1. minta és q_i a 2. minta esetén ($i = 1, 2, \dots, r$). Legyenek az egyes osztályok gyakoriságai $\nu_1, \dots, \nu_r$ az 1. minta és $\mu_1, \dots, \mu_r$ a 2. minta esetén.

Osztályok	1	2	...	r	Összesen
1. minta					
Gyakoriságok	ν_1	ν_2	...	ν_r	n
Valószínűségek	p_1	p_2	...	p_r	1
2. minta					
Gyakoriságok	μ_1	μ_2	...	μ_r	m
Valószínűségek	q_1	q_2	...	q_r	1

Azt vizsgáljuk, hogy a két minta ugyanolyan eloszlás szerint sorolódik-e be az egyes osztályokba:

H_0 : a két eloszlás megegyezik, azaz $p_i = q_i$ $i = 1, \dots, r$

H_1 : a két eloszlás nem megegyezik meg, azaz $\exists$ legalább egy i , hogy $p_i \neq q_i$

$$\text{Próbastatisztika: } T_{n,m} = nm \sum_{i=1}^r \frac{(\frac{\nu_i}{n} - \frac{\mu_i}{m})^2}{\frac{\nu_i}{n} + \frac{\mu_i}{m}} \stackrel{H_0 \text{ esetén}}{\sim} \chi_{r-1}^2 \quad \text{Kritikus tartomány: } \mathcal{X}_k = \{\mathbf{x} : T_{n,m}(\mathbf{x}) > \chi_{r-1, 1-\alpha}^2\}$$

Egyszerű lineáris regresszió:

Adott $(x_1, y_1), \dots, (x_n, y_n)$ számpárookra szeretnénk egyenest illeszteni.

Modell: $y_i = ax_i + b + \varepsilon_i$, ahol $E\varepsilon_i = 0$ és $D^2\varepsilon_i = \sigma^2 < \infty$ ($i = 1, \dots, n$)

Cél: a és b becslése

Módszer: legkisebb négyzetek: $\min \sum_{i=1}^n (y_i - (ax_i + b))^2$

$$\text{Megoldás: } \hat{a} = \frac{\sum (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sum (x_i - \bar{x})^2}, \text{ ennek szórásnégyzete: } D^2(\hat{a}) = \frac{\sigma^2}{\sum (x_i - \bar{x})^2}$$

$$\hat{b} = \bar{y} - \hat{a}\bar{x}, \text{ ennek szórásnégyzete: } D^2(\hat{b}) = \sigma^2 \left(\frac{1}{n} + \frac{\bar{x}^2}{\sum (x_i - \bar{x})^2} \right)$$

Reziduálisok: $\hat{\varepsilon}_i = y_i - \hat{y}_i = y_i - (\hat{a}x_i + \hat{b})$ ($i = 1, \dots, n$)

Reziduális szórásnégyzet becslése: $\hat{\sigma}^2 = \frac{\sum (y_i - \hat{y}_i)^2}{n - 2}$

Feladatok

6.1. Feladat. Egy gyárban egy termék minőségét 4 elemű mintákat véve ellenőrzik, havonta 300 mintavétellel. Megszámolták, hogy a legutóbbi hónapban hányszor volt selejtes a minta, melynek eredményét az alábbi táblázat tartalmazza:

Selejtesek száma	0	1	2	3	4
Darabszám	80	113	77	27	3

Modellezhető a mintákban levő selejtesek száma

a) $(4; 0, 25)$, ill.

b) $(4; p)$ paraméterű binomiális eloszlással ($\alpha = 0, 05$)? ($\chi_{3; 0, 95}^2 = 7, 81$, $\chi_{2; 0, 95}^2 = 5, 99$)

6.2. Feladat. Az alábbi kontingencia-táblázat mutatja, hogy egy 100 éves időszakban egy adott napon a csapadék mennyisége és az átlaghőmérséklet hogyan alakult:

Hőmérséklet Csapadék	kevés	átlagos	sok
hűvös	15	10	5
átlagos	10	10	20
meleg	5	20	5

A cellákban az egyes esetek gyakoriságai találhatók. $\alpha = 0,05$ mellett tekinthető-e a csapadékmennyiség és a hőmérséklet függetlennek? ($\chi^2_{4;0,95} = 9,49$)

6.3. Feladat. Két dobókockával dobva az alábbi gyakoriságokat figyeltük meg:

Dobások	1	2	3	4	5	6
1. kocka	27	24	26	23	18	32
2. kocka	18	12	15	21	14	20

$\alpha = 0,05$ mellett döntünk arról, hogy tekinthető-e a két eloszlás azonosnak! ($\chi^2_{5;0,95} = 11,1$)